

AHMET TETİK | ALTAY CENGİZER | ASAF ÖZKAN | ATILLA CAN AKARCALI | FERÖZ AHMAD
GÖKBERK YÜCEL | HAKAN BOZ | İLYAS KARA | MEHMET DOĞAN | NEVZAT ARTUÇ | OĞUZHAN MURAT ÖZTÜRK

EDİTÖR | HAKAN BOZ

VATAN NAMUS İTTİHAD

II

İttihad ve Terakki
Neden Tartışılmalı?

TİMAS TARİH

ÖN SÖZ

“Yıl 1964. Rio de Janeiro’nun sokaklarında hanım ile avare avare dolaşıyoruz... Dükkâna girdik. Tezgâhın arkasında yaşlı, gözlüklü bir adam... Gözleri parlayıverdi. ‘Sen Osmanlı?’ Hemen benim ve hanımın ellerine sarıldı ve yine Türkçe devam etti. ‘Ben Osmanlı, ben Türk, ben Yahudi’... Birden durdu. Gözlerini bana dikerek ‘Abdülhamid sağ mı?’ diye sordu. ‘Yok’ dedim. ‘O, sen Sakız’dan çıktuktan üç sene sonra rahmetli oldu’. Yüzüne bir hüznün çöktü; nerede ise ağlayacak. ‘Ah’ dedi, ‘ah ne grande sultan!’ Kısa bir sessizlikten sonra ‘Ama Enver Paşa sağ, si?’ Dilim varmadı. Yaban ellerde çoktan öldü diyemedim. Sağ dedim, ihtiyarladı ama sağ. Derin bir nefes aldı. ‘Gracias a Dios. Nasıl der sen? Şükür Allah. Demek Enver Paşa sağ. Yine o beyaz atına biniyor mu?’ Evet dedim, biniyor. Adamın sevincini görmeliydiniz. Bir çift ayakkabı daha koydu. ‘Bu’ dedi, ‘sana hediye... Enver Paşa sağ ha... Osmanlı paşası ölmez ki!”

Fuat Andıç, Üsküdar’dan Çıktım Yola.

Osmanlı’nın en uzun yüzyılı olan 19. asır, Türklerin gelecek yüzyıla uzanış gayretinin mucizevi hikâyeleriyle, onu takip eden 20. asır ise destansı kahramanlıklarıyla anılır. Bu sebeptendir ki, bütün bu yaşananlar hafızalarımızda bir yanda Osmanlı’nın yıkışının öte yanda ise Türkiye’nin kuruluşunun ortak izlerini taşır. Tabiatıyla çöküş sürecinde Devlet-i Âliyye’nin askerî, iktisadî ve malî iflasının idârî ve içtimâî alanlarda sebep olduğu büyük travmalar aynı zamanda çözüm modellerinin de tetikleyici âmilleri olarak belirir. Aslında modern Türkiye, bugün sahip olduğu pek çok kazanımı, İmparatorluğun yaşadığı derin buhrana borçludur. İşte bu sancılı dönemde ortaya çıkan kişi, kavram ve olaylar benzersiz özellikleri hasebiyle yakın dönem siyâsî tarihimizin kritik duraklarını oluşturur.

Toplumsal belleğimizde yer eden bu durakların en çarpıcılarından biri, hiç şüphesiz İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin siyâsal mücadelesi

ve iktidar yıllarına ilişkin hatıralardır. Bu mücadelenin temel dinamiği ise tartışmasız şekilde devletin bekâ sorununun ortadan kaldırılmasıyla ilgilidir. Bu nedenle de İttihadçılar, her seferinde bir parçası koparılan İmparatorluğun yok oluşunu seyretmek yerine, neredeyse onun hemen her karışında ölümü göze alarak kavga etmeyi tercih etmiştir. Kuşkusuz bu tercih, zamanla yürekleri vatanla birlikte atan herkes için bir zorunluluğa dönüşmüştür; bu cihetle İttihad ve Terakki, yaşanan her zorlukta ve karşılaşılan her travmada vatansever kitlelerin sığınağı haline gelmiştir. Nitekim Cemiyet, bu özelliği nedeniyle farklı siyasal kesimleri bir araya getirebilmiş ve İmparatorluğun kurtuluşunu bu farklılıkların çatışmasında değil uyumunda aramıştır.

Belki de bu vasfı nedeniyle tarih, İttihadçıların omuzlarına bir yandan İmparatorluğun kurtarılması misyonunu yüklerken öte yandan Türklerin bu coğrafyadaki yeri ve konumunu inşa etme görevini bir ödev olarak önlerine bırakmıştır. Bu doğrultuda İttihadçılar, cephelerde verdikleri büyük mücadeleler ve gerçekleştirdikleri reformlarla İmparatorluğun bütünlüğünü sağlayamamış olsa da kısa süre sonra kurulacak Cumhuriyet'e pek çok sahada öncülük etmişlerdir. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının bir dönem Cemiyet'in üyeleri olduğu ve Millî Mücadele'mizin pek çok safhasında da İttihadçıların önemli işler gördüğü göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin onların kollarında doğduğunu ifade etmek hiç de yanlış olmayacaktır. Hatta İttihadçıların 20. yüzyılda Kafkaslardan Balkanlara, Afrika'dan Türkistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafya üzerinde kurduğu politik denklemler, çöküşü önleyemese de yeni doğacak Türkiye Cumhuriyeti'nin stratejik hafızasına önemli ölçüde nüfuz etmiştir. Türkiye'nin bilhassa da dış politikada özerk/otonom karar alma iradesi gösterdiği dönemlerde, bu hafızanın tebarüz ettiği hatta hem küresel hem de bölgesel ölçekte ciddi yansımalara sebebiyet verdiği görülmektedir.

Esas itibarıyla bu yansımalar çoğu zaman, "biz kimdik ve ne yaptık?" sorularının iç kamuoyunda yeniden tartışılması ve cevap aranması sürecini de beraberinde getirmektedir. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tarihî pozisyonu ve yüklendiği kadim misyon, bu tartışmalara doğru bir mecra kazandırılması ve mezkûr soruların vuzuha kavuşturulması açısından önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin iç ve dış po-

litikalarının arka planında İttihad ve Terakki'nin ortaya koyduğu nazarı ufku ve pratiğin yadsınamaz bir etkisi olduğu açıktır. Nitekim tarihin tekerleği tam bir asrın ardından Türkleri yeniden Trablusgarp, Halep, Bakü istikametine götürmekte; Tiflis, Kerkük ve Kırım'da mevzi almaya zorlamaktadır. Bu yönüyle İttihad ve Terakki'nin 20. yüzyılda ortaya koyduğu nazarı ufku ve pratiği kavramak aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin rotasında görülen özerk/otonom karar alma iradesinin anlaşılması ve gelecek yüzyıl perspektifinin ortaya konulabilmesi açısından stratejik önemi haiz konular arasında yer almaktadır.

Fakat bütün bu nevi şahsına münhasır niteliklerine karşın İttihadçılar, uzunca bir zaman, müthiş bir kolaycılık ile “İmparatorluğu yıkıma götüren”, “hayalperest” ve “iş bilmez adamlar” olarak adlandırılmış ve neredeyse *İmparatorluğun en uzun yüzyulunda* kötü giden her şeyin faturası onların hesabına yazılıvermiştir. Hatta İttihadçıların, siyâset sahnesine adım attıkları dönemden iktidardan çekildikleri sürece kadar yaşadıkları tecrübeler; bugünün güncel siyasî tartışmalarında bile bir olumsuzlama metaforu olarak kullanılmaktadır. Ancak yine de Prof. Dr. Feroz Ahmad, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Dr. Şükrü Hanioglu, Prof. Dr. Şina Akşin ve Orhan Koloğlu gibi isimlerin ortaya koydukları referans eserlerin, konu hakkında objektif ve bilimsel bir perspektifin doğuşuna katkı sağladıklarını ifade etmek mümkündür.

Tabii bunlara ek olarak, son dönemlerde, kamuoyunda Cemiyet hakkında artan merak ve bu vesileyle yapılan çok sayıda nitelikli çalışma da meselenin daha mutedil bir çizgide tartışılmasına kapı aralamıştır. Yayın camiasında, uzunca bir süredir, Cedit Neşriyat ve Doğu Kütüphanesi'nin yayımladığı eserler, Türkiye Günlüğü ve Turan dergilerinde yayımlanan makaleler, “İttihad ve Terakki” ile “İttihadçılar” etrafında yapılan tartışmaların daha sağlıklı bir zeminine çekilmesine vesile olmuştur. Yine benzer şekilde merhum Nevzat Kösoğlu, Sayın Altay Cengizer, Prof. Dr. Mustafa Çolak, Doç. Dr. Nevzat Artuç, Dr. Yavuz Özdemir, Murat Bardakçı, İsmail Küçükılınç ve Ali Bademci gibi isimlerin çalışmaları da benzer bir etki yaratmıştır. Keza bizim aynı hassasiyetle hazırlamış olduğumuz ve ilk kez 2016 yılında neşredilen *Bayrak Kalpak Revolver* isimli editöryel çalışmada da benzer kaygılar güdülmüştür. Uzun uğraşlar sonunda alanında uzman isimlerin katkılarıyla hazırladığımız ve “Cemi-

yet” serisinin ikinci kitabı olan *Vatan Namus İttihad: İttihad ve Terakki Niçin Tartışılmalı?* isimli çalışmamızın da İttihad ve Terakki araştırmalarına aynı bilimsel hassasiyetle önemli katkılar sağlamasını umuyorum.

Bu vesileyle, yeniden baskıya hazırladığımız ve yeni ilaveler yaptığımız çalışmamız için büyük bir titizlikle katkıda bulunan tüm hocalarıma ve dostlarıma şükranlarımı sunuyorum. Kitabın hazırlanması sürecinde değerli görüş, öneri ve katkıları için değerli Gökberk Yücel hocam başta olmak üzere Oğuzhan Murat Öztürk, Kadir Yılmaz, Seyit Ahmet Sılay, Hasan Erimez, Sinan Yormaz’a; kitabı titizlikle yeniden neşre hazırlayan Timaş Yayınları çalışanlarına; her an yanımda olan ve beni her zaman destekleyen sevgili refikam Çiğdem Hanım’a da sonsuz teşekkürlerimi iletmeyi borç bilirim.

Hakan Boz
İstanbul, 2023

JÖN TÜRK LÜKTEN İTTİHADÇILIĞA TARİHSEL DÖNÜŞÜM

Asaf ÖZKAN*

GİRİŞ

Jön Türk terimi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nde mevcut siyasal düzenin değiştirilmesine yönelik fikirleri savunan siyasal muhalefet mensuplarını tanımlamak üzere Avrupalıların kullandığı bir kavramdır. Kavramın kaynağı ise başta İtalya olmak üzere o dönemde Avrupa'da yükselen gençlik (Jeune) akımı idi. Fransız İhtilali sonrası yayılan ve burjuva-demokratik değerleri savunan bütün akımlarda olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de bu değerleri savunan gruplar, Avrupalılar tarafından genel bir ifade ile Jön Türk (Jeune Turc) olarak adlandırıldı.

Jön Türkler veya Jön Türklük kavramı esasen II. Abdülhamid Dönemi'nde padişahın kurmuş olduğu sistemi eleştirerek Kanûn-ı Esâsi'ye dayalı meşrutî rejime geçilmesini savunan gerek yurt içindeki gerekse yurt dışındaki muhalifleri tanımlamak üzere kullanılsa da geçmişi daha öncelere uzanıyordu. Bu tabir, Osmanlı Devleti'nde 1860'lardan itibaren Tanzimat reformları sonucunda ortaya çıkan ve "vüzera hegemonyası" adı verilen önce Mustafa Reşit Paşa, ardından da onun takipçileri Âli ve Fuat paşaların yönetim biçimini eleştiren genç aydın ve bürokratları işaret etmek üzere Avrupa'da kullanılmıştı. Bu tarihlerden sonra da özellikle Avrupa kamuoyunda hem Yeni Osmanlılar muhalefeti hem II. Abdülhamid rejimine karşı muhalefet eden bütün gruplar hem de bu

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

gruplar içerisinde çıkan İttihad ve Terakki Cemiyeti genel bir ifade ile Jön Türkler/Genç Türkler olarak adlandırılmıştı.

Hürriyet, meşrûtiyet, anayasa gibi batılı değerleri savunmaları açısından bu kesimlerin Jön Türk olarak adlandırılması belli bir yere kadar kabul edilebilirse de bütün genelleme eğilimlerinde olduğu gibi burada da bir hata payının varlığı gözden kaçırılmamalı. Zira bu tür genellemeler, bahsi geçen gruplar arasındaki zihniyet, toplumsal yapı ve yöntem farklılıklarını örtüyor. Dolayısıyla Jön Türkler olarak adlandırılan bu gruplar arasındaki süreklilik ve kopuş noktalarının iyice belirlenmesi, konunun anlaşılması noktasında önem taşıyor. Konu ile ilgili gerek hatıra türü gerekse araştırmaya dayalı eserlerde kavramların kullanımı konusunda tam bir mutabakat olmasa da genel bir değerlendirme sonucunda, 1860'larda ortaya çıkan muhalefet hareketini Yeni/Genç Osmanlılar; II. Abdülhamid rejimini ortadan kaldırarak meşrutî bir sistem kurmak amacını taşıyan ve 1889'da İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti ile başlayan hareketi Jön/Genç Türkler; bu grup içerisinde çıkan ve daha sonra 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek (1907) İttihad ve Terakki ismini alan (1908) meşrûtiyetçi grubu ise İttihadçılık/İttihadçılar olarak tanımlamak mümkün.

Bu makalede Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma süreciyle birlikte başlayan modern anlamda siyâset yapma geleneğinin temsilcileri olarak değerlendirilebilecek muhalif hareketin ortaya çıkış nedenleri, muhalefetlerinin arka planı ile Yeni Osmanlılardan, Jön Türklüğe ve II. Meşrûtiyet'i ilân ettirmeyi başaran İttihad ve Terakki'ye dönüşümün nirengi noktaları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN MUHALEFET ANLAYIŞININ GELİŞMESİ VE YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda siyâset yapma geleneği modernleşme/Batılılaşma süreci ile birlikte başlamıştı. Bu süreç, Osmanlı açısından, siyâsî ve toplumsal ölçekte Batılı bir modelden esinlenme sürecini ifade ediyor; kendi iç dinamiklerinden ziyade Batı örneğinden

besleniyordu.¹ Osmanlı'nın aksine Batı'daki modernliğe geçiş süreci Batı'nın kendi iç dinamiklerinden beslenen yaklaşık dört yüz yıllık bir zaman dilimini kapsıyordu. Ancak Batılı olmayan toplumlar, genellikle Batı karşısında kendi güçsüzlüklerini ve çaresizliklerini fark ettiren bir takım olaylardan sonra zorunlu olarak Batılılaşmaya/modernleşmeye yönelmişti. Dolayısıyla, bu ülkelerde, Batı'nın uzun yıllara yayılmış modernleşme tecrübesi, kısa bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilmeye çalışacaktı. Bu çerçevede modern topluma doğru değişmek, gelişmek isteyen Batı dışı toplumlarda, bu süreci idare etmek için ya yabancı bir aristokratik seçkinler zümresine ya da Batılı modern kültürün düşünsel araçlarıyla donanmış yerli bir aydınlar grubunun yol göstericiliğine ihtiyaç duyuldu.² Osmanlı Devleti'nde ise bu yol göstericilik rolünü, ilk Batılılaşma dönemlerinden itibaren açılan modern okullarda eğitim almış, Avrupa'yı nispeten yakından tanıyan aydın/bürokratik bir zümre üstlenecekti.

Modernleşme tecrübesinin yaşandığı çoğu ülkede olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de II. Mahmud döneminde başlayan; devleti merkezileştirmeye yönelik reformlar, Tanzimat Dönemi'nde artarak devam etmişti. Bu merkezileştirme politikasının doğal sonucu olarak Bâbîâlî ve dolayısıyla sivil bürokrasi önem kazanmıştı. Batıda "aydın despotizmi" veya "kamelalizm" olarak adlandırılan ve Orta Çağ'ın egemenliği parçalayıcı kurum ve kurallarını ortadan kaldırarak her şeyin merkezden idare edildiği yeni bir devlet sistemi kurma çabasını içeren anlayış, Tanzimat bürokrasisinin de uygulamaya çalıştığı reform programlarının temelini oluşturuyordu. Nitekim dönemin devlet adamları, gerileyişin en önemli sebebini devletin, "toplumun dizginlerini" elinden kaçırmaması olarak değerlendirmişti. Tabiatıyla bu gerileyişi durdurmak, hatta ileriye atılım yapabilmek için devletin, dizginleri yeniden ele alması gerekiyordu. Devletin ve devleti kurtarma misyonunun bu şekilde merkeze alınması ile birlikte doğal olarak devletin temsilcisi sayılan bürokrasi büyük önem kazanmıştı. Dolayısıyla "aydın despotizmi" veya "kamelalizm" olarak adlandırılan

1 Modernleşme terimi çok daha geniş tanımları yapılabilecek bir kavram olmasına rağmen, kısaca Batılı olmayan toplumların siyasi ve toplumsal ölçekte Batılı modele evrilmeleri sürecini ifade etmektedir. Detay için bkz. Ozan Erözden, *Ulus Devlet*, Ankara, 1997, s. 13.

2 Levent Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, 7. Baskı, İstanbul, 2003, s. 51-52.

üst düzey bürokrasinin yönetime hâkim olduğu bu sistem, Osmanlı Devleti'nde de modern anlamda merkezileşmenin doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştı.³

Tanzimat Dönemi ile birlikte iktidara geçen bu aydın/bürokratların ayırıcı niteliği, aldıkları modern eğitim olmuştu. Bu yeni aydın/bürokratlar, modern ve laik siyâsetlerini uygulayabilmek için sivil bürokrasinin siyasal sistem içinde bağımsızlığını sağlamaya çalışmışlardı. Bu bağımsızlığı sağlayabildikleri ölçüde sivil bürokrasi, siyâset uygulayıcısı olmaktan çok siyâset yapma özelliği ağır basan bir kurum haline gelmişti.⁴ Memleketi ancak kendilerinin yönetebileceğini ve kendi programları çerçevesinde dönüştürebileceğini düşünen bu “üst tabaka”, Mustafa Reşit Paşa'nın halefleri olan Âli ve Fuat paşalar döneminde bir “Vüzerâ Hegemonyasına” dolayısıyla bir istibdat rejimine yol açmıştı.⁵

Tanzimat paşalarının otoriter modernleştirme anlayışı, çok geçmeden yine modern eğitim almış genç aydın/bürokrat kesimden eleştiri almaya başlamıştı. Çünkü gerek Âli Paşa gerekse Fuat Paşa devleti kurtarmak için Batılılaşmanın gerekliliğine inanmış reformcular olmalarına rağmen, bu reformun kontrollü olması gerektiğini düşünüyorlardı. Dolayısıyla da seçkin bir tavırla, modernleşme sürecinin kendileri ve kendilerine bağlı bir grup tarafından üstten aşağı bir şekilde devamının, devletin kurtarılması misyonu açısından, daha doğru olduğunu savunuyorlardı. Bu reformcuların programında dönemin Avrupa değerleri olan hürriyet, anayasa, parlamento gibi kavramların yeri yoktu. Onlara göre bu değerler, eğitim seviyesi ve bilinç düzeyi açısından yeterli seviyede olmayan ayrıca farklı din, mezhep ve etnik gruplardan oluşan Osmanlı nüfusunu parçalanmaya götürme potansiyeline sahipti.⁶

“Bâbîâli Diktatörleri” de denen⁷ Tanzimat paşalarının çekingen reformları bir taraftan ülkede bürokratik istibdada yol açarken diğer taraftan bu istibdada karşı muhalefete geçecek yeni bir genç aydın/bürokrat

3 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, 25. Baskı, İstanbul, 2017, s. 82-84.

4 Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Gelişimi ve Niteliği*, Ankara, 1974, s. 74.

5 Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*, 22. Baskı, İstanbul, 2016, s. 275-277.

6 Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 12. Baskı, İstanbul, 2015, s. 27-28.

7 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 15. Baskı, İstanbul, 2003, s. 89.

zümrenin yetişmesini sağlamıştı. Bunda modern eğitimin yaygınlaştırılmasının yanı sıra Batılı anlamda hukuk devleti nosyonuna yönelmenin de etkileri vardı. Örneğin “Müsadere Usûlünün” kaldırılması Osmanlı Devleti’nin gelişimi açısından önemli sonuçlar doğurmuştu. Mülkiyet ve servet edinme hakkı anlamına gelen bu değişim, gelişmiş bir tüccar ve sanayi sınıfı olmayan ülkede en fazla aydın/bürokratlara yaramıştı.⁸ Tanzimat reformlarının etkisiyle Osmanlı ülkesinde yeni bir orta sınıf doğmaya başlamıştı. Orta sınıf olarak değerlendirilebilecek bürokratik zümrenin ayırt edici özelliği “okumuşlar” veya “diplomalılar” da denen genç aydınlardan oluşmasıydı. Orta sınıfa dâhil olmalarının tek nedeni, modern okullarda eğitim almış olmak olan bu insanlar, bir yandan toplumun sözcüsü olmak isterken diğer taraftan devletin yeni şartlara uygun hale getirilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Dolayısıyla devleti, istedikleri şekilde değiştirmek ve dönüştürmek isteyen bu yeni aydın/bürokrat grupla geleneksel dini elit birbirinden ayrılmıştı.⁹

Osmanlı Devleti’nde modernleşme sürecinin önemli parantezlerinden olan Tanzimat Dönemi’nin getirdiği, kurumsal ve yasal modernleşmenin yanında en önemli yenilik Hasan Bülent Kahraman’ın deyimiyle “siyâsal”ın doğuşudur. Burada kastedilen siyasal elbette ki modern anlamda siyâsettir ve sadece kurumsal düzenlemelere bağlı değildir. Bunun yanında bir siyâsal alana ve siyâsal aktörlere ihtiyaç duyar. Osmanlı ülkesindeki aktörleri, yeni gelişen genç aydın/bürokratik zümre olan ve gündelik anlamda kamuoyu olarak da adlandırılabilir bu yeni yapı; basın yayın, edebiyat ve tiyatro aracılığıyla ortaya çıkacaktı. Osmanlı döneminde “efkâr-ı umûmiye” diye adlandırılan kamuoyu, Tanzimat’tan itibaren gerektiğinde devleti eleştiren ve sorgulayan, onu daha iyi ve güzel olduğunu düşündüğü yeni duruma doğru değiştirme hakkını kendinde gören bir anlayışa sahipti.¹⁰

Kamuoyunun gelişimi açısından Osmanlı ülkesinde sivil gazetelerin çıkarılması büyük önem arz ediyordu. Dönemin ilk sivil gazetesi olan ve 1860’lı yılların başından itibaren Ağâh Efendi tarafından çıkarılan

8 İlber Ortaylı, *a.g.e.*, 104.

9 Kemal H. Karpat, *İslam’ın Siyasallaşması*, Çev. Şiar Yalçın, 2. Baskı, İstanbul, 2005, s. XIX.

10 Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I, Kavramlar Kuramlar Kurumlar*, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 12.

Tercümân-ı Ahvâl gazetesi ülkenin ekonomik, toplumsal ve kültürel ilerlemesine ilişkin sorunların tartışıldığı bir zemin olmuştu. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularından Şinasi de bir ara bu gazetede yazmasına rağmen, yazılarının siyâsal içeriklerinden Agâh Efendi'nin çekinmesi üzerine ayrılmış ve 27 Haziran 1862'den itibaren Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkarmaya başlamıştı. Kısa sürede dönemin genç aydınlarının toplanma merkezi olan gazete; Osmanlı Devleti'nde ilk defa ulus, özgürlük, kamuoyu gibi kavramları gündeme getiriyordu. Gazete bünyesinde ulus, vatan, özgürlük ve devrim gibi kavramları yazılarında kullanan isimlerden biri de Namık Kemal'di. Ayrıca aynı dönemde Ali Suâvi'nin çıkardığı Muhbir gazetesi de bu yeni kavramları kamuoyuna mâl etmek konusunda önemli işlev görmüştü.¹¹

1860'larda basın yoluyla kamuoyunda Batılı yeni değerlerin yerleşmesine yönelik çabaların örgütsel bir yapıdan yoksun olarak beklenen etkiyi göstermesinin mümkün olmadığını gören aydınlar; 7 Haziran 1865'te Belgrad ormanlarında piknik görüntüsü altında bir araya gelerek İttifak-ı Hamiyet adı altında bir örgüt kurdular. Örgüt, muhalefetini Padişah'tan daha ziyade iktidardaki Âlî ve Fuat paşalara yöneliyordu. İktidardaki bu paşaları dış politikada büyük güçlere karşı aşırı tavizkar buluyorlardı. İç politikada ise yine bu "paşalar iktidarının" istibdadından ve kendilerinin gazetecilik faaliyetlerini engellemesinden rahatsızdılar. Örgütün genç üyelerine göre yapılacak şey halka siyâsal haklar tanıyarak anayasal monarşiye geçmektir. Böylece Batılı devletlerin azınlık haklarını bahane ederek devletin içişlerine karışma imkânı ortadan kaldırılacağı gibi iç politikada şikâyet konusu olan "paşalar istibdadı" sona erecekti.¹²

Reform taraftarlarının, muhalefetinin odağına Âlî ve Fuat paşalar iktidarını koymalarının önemli gerekçeleri vardı. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın başından Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen dönemde dört bürokratik seçkin grup yönetimi eline almıştı. Bu dört grup kronolojik olarak; "Profesyonel Osmanlılar", "Eski Osmanlılar", "Genç Osmanlılar" ve "Genç Türkler (Jön Türkler)"di. 1839'da başlayan Tanzimat Dönemi'nin önemli devlet adamları (Mustafa Reşit Paşa, Âlî ve Fuat paşalar

11 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, I, 5. Baskı, Ankara, 2013, s. 30-31.

12 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), 5. Baskı, İstanbul, 2003, s. 275; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 5. Baskı, Ankara, 2009, s. 45.

vs.) Batılılaşma çabalarıyla birlikte Profesyonel Osmanlıları devre dışı bırakan Eski Osmanlıların önemli temsilcileriydi.¹³ Eski Osmanlıların yönetimine muhalefet eden Genç/Yeni Osmanlılar grubunun üyeleri ise Tanzimat'ın açtığı okullarda eğitim almış ve devletin üst katmanlarına karşı direnişe geçmiş memurlar veya memur adayları topluluğuydu. Gayrimemnun genç bürokratlar arasında her zaman görülen muhalefet artık siyâsal bir içerik kazanmaya başlamıştı. Muhalefet, bürokrasinin bir grubunun diğer bir grubuna karşı yürüttüğü siyâsal eleştiri ve gruplaşmaya dönüşüyordu. Parlamentarizm isteği de böyle bir gelişmenin sonucuydu.¹⁴

İttifak-ı Hamiyet Örgütü, İstanbul'da faaliyetlerini yürütürken hükûmetin dikkatini çekmekte gecikmemişti. Hükûmet, 1867'nin bahar aylarında yazı politikalarından rahatsız olduğu Muhbir ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinin yayını durdurmuştu. Ali Suâvi, Kastamonu'ya sürülürken Namık Kemal, Erzurum vali yardımcılığına atanmıştı. Ülkedeki baskı ortamı hürriyet taraftarlarının yurt dışına çıkmasına neden olmuştu. Böylece Osmanlı Hükûmeti'ne karşı muhalefet, 1867 yılından itibaren artık yurt dışında yürütülecekti.¹⁵ Yurt dışına çıkan Osmanlı aydınlarının hamisi rolünü de Mısır Hıdivliği nedeniyle Fuat Paşa ile anlaşamayarak Paris'e gitmiş olan Hıdiv ailesinden Mustafa Fazıl Paşa üstlenmişti. Mustafa Fazıl Paşa, 1867'de yayınladığı bazı mektuplarda kendisini Genç Türkiye Partisi'nin lideri olarak tanıtıyordu ki bu yakıştırma Avrupa'da tutulmuştu. Hal böyle olunca İttifak-ı Hamiyet Örgütü üyelerinden Namık Kemal, Ziya ve Ali Suâvi'nin de yurt dışına çıkmasından sonra örgüt yeniden kurulurken bu kez adı Yeni/Genç Osmanlılar Cemiyeti olarak belirlenmişti.¹⁶ Bu dernek fazla başarılı olamamışsa da Avrupa'da gençleri siyasal eylemlerde kullanma stratejisini benimseyen gençlik (Jeune'lük) akımının başlamasına önemli katkılar sağlamıştı. Yukarıda da ifade edildiği üzere Fransa'da, Osmanlı Devleti'nde anayasal ve parlamenter rejimi destekleyen bu genç aydınlar, Avrupa'daki akıma uygun olarak "Jeune Turc-Jön Türk" olarak adlandırılmaya başlanmıştı.¹⁷

13 Metin Heper, "19. y.y'da Osmanlı Bürokrasisi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1985, s. 247.

14 İlber Ortaylı, *a.g.e.*, 270-271.

15 Tefrik Çavdar, *a.g.e.*, s. 34.

16 Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 45-46.

17 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 276-277.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri yurt dışına çıktıktan sonra burada Hürriyet ve Muhbir gibi gazeteler çıkararak muhalefetlerini sürdürdüler. Fakat bu Cemiyet, homojen bir yapıda değildi. Üyelerden her biri kişisel veya siyâsî görüş olarak farklı nedenlerle muhalefete geçmişlerdi. Örneğin Mustafa Fazıl Paşa, aslında kendi hakkı olduğu halde Âlî Paşa'nın başka bir Mısır prensini hıdivlik için veliahtlığa yükseltmesi nedeniyle muhalefete katılmıştı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin önde gelen üyelerinden Mehmed Bey'in ise amcası Nedim Paşa'nın sadrazam olmasına yönelik istekleri nedeniyle Cemiyet'e katıldığı iddia edilir. Diğer taraftan Şinasi, yurt dışına çıktıktan kısa bir süre sonra Padişah Abdülaziz ile birlikte Avrupa gezisine katılan Keçecizade Fuat Paşa'nın verdiği söz üzerine yurda dönmüştü. Muhbir gazetesini birlikte çıkaran Ali Suâvi, Namık Kemal ve Ziya Bey'in de kısa süre içerisinde araları açılmıştı. Ali Suâvi'nin gazeteyi Cemiyet adına değil de kendi adına çıkarması nedeniyle Namık Kemal ve Ziya beyler, ondan ayrılarak 1868'den itibaren Hürriyet gazetesini yayımlamaya başlamıştı. Dolayısıyla bu kadar farklı talep ve istekleri olan insanları bir araya toplayan ortak payda, yukarıda bahsedilen Tanzimat bürokrasisinin istibdadı idi. Yani Âlî Paşa'nın devrilmesi dışında ortak bir hedefleri yoktu.¹⁸ Kendileri de yönetici sınıfa mensup veya aday olan bu kişilerin İstanbul'a dönme ve yerleşik bürokrasiye dâhil olma konusunda oldukça hevesli olmaları muhalefetlerinin ilkesel olduğu kadar kişisel hırslara da dayandığını gösteriyordu. Örneğin yurt dışına çıkmış Yeni Osmanlılardan Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal ve Mehmed Bey ellerine geçen ilk fırsatta İstanbul'a dönerek bürokraside görev almışlardı.¹⁹

1871 yılında Âlî Paşa'nın ölümü, Osmanlı Devleti'nde uzun süreden beri devam eden Bâbiâli hâkimiyetini sarsmıştı. Ayrıca Avrupa'da, Fransa'nın Prusya'ya yenilmesi üzerine, Rusya ve Prusya'nın etkisi ile demokrasi zayıflamış ve monarşi güçlenmişti. Bunun üzerine Padişah Abdülmecid'e göre daha otoriter bir yapıya sahip olan Abdülaziz; monarşi

18 Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*, 22. Baskı, İstanbul, 2016, s. 275-277; Tevfik Çavdar, *a.g.e.*, s. 34-36.

19 Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoglu, 5. Baskı, İstanbul, 2008, s. 23.

tarafтары ve Rus yanlısı olarak bilinen Mahmud Nedim Paşa'yı sadrazam yapmıştı.²⁰ Böylece iktidar, tekrar Bâbiâli'den Saray'a geçmeye başlamıştı.

Daha önce Avrupa'dan dönen Mustafa Fazıl Paşa'nın etkisiyle ilân edilen af üzerine ülkeye dönen meşrûtiyet taraftarları, Avrupa'daki tecrübelerini kamuoyuna anlatmak üzere gazetecilik faaliyetlerine devam ettiler. Namık Kemal'in çevresinde toplanan Ebüzziya Tevfik, Reşad ve Nuri beyler 1872'nin Haziran ayından itibaren İbret gazetesini çıkarmaya başladılar. Kısa sürede aydınlar ve halkın büyük rağbet gösterdiği gazete, dört ay sonra kapatıldığı gibi Ebüzziya Tevfik ve Namık Kemal beyler başkentten uzaklaştırıldılar. Namık Kemal gittiği Gelibolu'dan döndükten sonra 1873'te meşhur *Vatan yahut Silistre* isimli eserini sahneye koydu. Büyük bir ilgi gören oyunun sahnelenmesinden sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri bir kez daha başkentten uzaklaştırıldılar. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, asker ve sivil aydın kadroların dışında fazla etkili olamasa da Türk siyâsi hayatında ve kamuoyunda, "parlamento", "halka karşı sorumlu yönetim", "siyasal özgürlük", "salt özgürlük", "vatan", "ulus" gibi kavramların tartışılmasını sağlamıştı.²¹

Öte yandan Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın iktidara gelmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin geleneksel müttefiki olan Batı'dan yüz çevirerek Rusya'ya dönmesi ve 1875 yılında Bâbiâli'nin dış borç faizlerini yarı yarıya indirme kararı, İngiliz ve Fransızların sert tepki göstermesine neden olmuştu.²² Diğer taraftan Bosna-Hersek'te başlayan bir köylü ayaklanması ve Bulgarların isyan etmesi Avrupa kamuoyunda Doğu Sorunu'nun yeniden tartışılmaya başlanması sonucunu doğurmuştu. Sultan Abdülaziz'in bu süreçte Rus Büyükelçisi İgnatiev ile olan yakın ilişkileri içeride güçlü bir karşıt grubu ortaya çıkarmıştı. Nitekim Hüseyin Avni Paşa-Süleyman Paşa (ordu), Midhat Paşa-Mütercim Rüştü Paşa (sivil bürokrasi) ve Şeyhülislam'ın iş birliği ile Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz'e karşı darbe yaparak padişah tahttan indirilmişti. Yerine, Namık Kemal'in de öğrencisi olan V. Murad geçirilmişti. Esasen darbeyi gerçekleştiren kesimler arasında anayasa ve meşrûtiyetin ilânı konusunda ortak bir fikir yoktu. Hatta ordunun bir kesimi askerî bir yönetim taraftarı idi.

20 Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 36.

21 Tevfik Çavdar, *a.g.e.*, s. 36-38.

22 Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 37.